

ARCKÉPEK

Szell Jenő

„Egy egészen más kultúrpolitikát próbáltam megvalósítani, mint ami a hivatalos volt”*

(Részlet a Széll Jenővel készített életútinterjúból)

Sajtó alá rendezte: Kozák Gyula

Szell Jenő 1912. június 13-án született Budapesten. Ma úgy mondanánk sokgenerációs kismemesi, polgári-értelmiségi családból származik. Ősei között volt református, katolikus és zsidó, volt magyar és elszászi német, volt gyógyszerész, klasszika filológus és állami főtisztviselő. Apja bohém dzsentri, minisztériumi tisztviselő, anyja tanítónő. 1921-ig Rákosfalván éltek, majd beköltöztek Budapest Belvárosába. Apja vállalkozó, nem túl sok sikerrel. Tizenhét évesen -- ekkor már az Eötvös József Főreáliskola tanulója -- elvesztte apját. 1930-ban jelesen érettségizik, beiratkozik a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakjára, majd fölveszi a művészettörténetet is.

1931-ben kerül kapcsolatba az illegális diákmozgalommal, csatlakozása elsősorban kulturális, szociológiai indíttatású. 1932-ben a Sallai-Fürst per hatására belép a KIMSZ-be, majd Rajk Lászlótól átveszi az egyetemi diákmozgalom titkári posztját. 1933-ban az ún. szegedi fiatalok perének elsőrendű vádlotjaként (ebben a perben szerepelt József Attila is) elítélik. Kizárják a pártból, börtönbe kerül, egyetemi tanulmányai megszakadnak. 1935 telén szabadul a szegedi Csillag Börtönből.

Még ebben az évben Párizsba megy, ahol textilvegyészetet tanul, de bejár a Sorbonne-ra is, és kapcsolatba kerül a franciaországi magyar kommunista mozgalommal. 1938-ban Bécsben feleségül veszi Schön Erikát. 1939-től ismét Magyarországon él, előbb Budapesten, majd Pápán dolgozik a textilszakmában. Újra kapcsolatba kerül az illegális kommunista mozgalommal. A nyilas hatalomátvételt és az ostromot Budapesten vészeli át. Budapest felszabadulása után pártmunkára jelentkezik, 1945 elejétől az MKP VIII. kerületi titkára, majd a pártközpontban a Közigazgatási Osztály megszervezője. Az Imrédy- és a Magyar Közösség-perben a párt delegáltja a Népbírói Tanácsban. 1948-1950 között Magyarország első bukaresti követe. Hazarendelése után újra (az akkor már MDP nevet viselő) párt központjának vezető munkatársa.

1951-től 1957-ig -- rövid megszakítással -- a Népművészeti Intézet igazgatója. 1953-tól folytatja egyetemi tanulmányait.

Nagy Imre 1953-as programjának hatására felismerte, hogy nem csupán túlkapásokról, egyes hibás intézkedésekről, tévedésekről van szó, hanem egy bűnös rendszer cinikus gaztetteiről is.

A forradalom alatt -- Szilágy Józseffel -- megszervezi Nagy Imre titkárságát, majd a Parlamentben működő rádió kormánybiztosa. A forradalom leverése után a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom elnevezésű, értelmiségieket tömörítő csoport tevékenységében vesz részt. Már az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként, 1959 februárjában letartóztatják, majd 1959. április elsején a Mérei-perben öt év börtönbüntetésre ítélik. 1962 júliusában szabadul. Szabadulása után munkanélküli, németből, franciából fordít. 1971-es nyugdíjazásáig rövid ideig dolgozik a Zeneműkiadó Vállalatnál, szerkesztője a Könyvvilág c. lapnak. Nyugdíjazása után műfordító, cikkeket, tanulmányokat ír.

1986-ban előadást tart a forradalom harmincadik évfordulója alkalmából rendezett első tudományos igényű (természetesen illegális) konferencián, 1988-ban egyik alapítója a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, tevékeny résztvevője az 1989. június 16-i gyászsztartás megszervezésének.

1994-ben halt meg.

Kérdés: Hogyan született a Népművészeti Intézet ötlete?

* Az itt közölt interjúrészlet -- szerkesztett, rövidített formában -- az 1951-1957 között a Népművészeti Intézetet igazgató Széll Jenőt mutatja be. Bár ennek a korszaknak része 1956 is, a terjedelmi korlátok miatt Széll Jenő forradalom alatti tevékenységéről nem esik szó.

Szell Jenő: A nagyarányú gleichschaltolások eredményeként. A Szovjetunióban már működött egy kiterjedt intézményhálózat. A Krupszkajáról elnevezett népművészeti háznak volt egy moszkvai központja, és minden szövetséges köztársaságban megvolt a maga háza. Az volt a feladata, hogy irányítsa, helyes mederben tartsa az amatőr mozgalmat. Ez volt a példakép.

K.: Egy országos központ volt tehát az Intézet?

Sz. J.: Ez egy olyan országos művelődésügyi intézmény, amelyiknek az volt a feladata, hogy irányítsa, befolyásolja és helyes útra terelje, anyaggal lássa el, oktassa az öntevékeny művészeti kádereket. Zárójelben jegyzem csak meg, hogy az irányítás körül az Intézet fennállásáig állandó harc volt, mert a minisztérium azt mondta, hogy nem mi irányítjuk a művészeti tömegmozgalmat, mert csak a párt irányíthat ebben az országban. De hát akkor mi mit csináltunk volna? Elfogadtuk, hogy nem irányítunk, de természetesen irányítottunk, ez magától értetődik. Csak nem úgy, ahogy ők, nem rendeletekkel.

K.: Ki nevezett ki?

Sz. J.: Révai József. Nem tudom, hogy pontosan mikor, valamikor 1951 elején, január-februárban.

K.: Hol volt az Intézet?

Sz. J.: A levegőben lógott. Illetőleg a kinevezésem pillanatában a Podmaniczky utca 51. számában, az egykori szabadkőműves páholy épületében, elviselhetetlen körülmények között, összezsúfolva, zűrzavarban, teljes bolygásban. Már akkor ki volt szemelve számunkra és az Állami Népi Együttes számára a Corvin tér 8., a korábbi Budai Vigadó, de azt még építették, mert rettenetes állapotban volt. Aztán a Kálmán utca és a Szemere utca sarkán, a földszinten laktunk egy ideig. De onnan is ki kellett menni, ám a Corvin téri épület helyreállítása nem fejeződött be terv szerint, pár hétig az utcán voltunk, aztán végre sikerült birtokunkba venni és elkezdhetük a munkát.

K.: Hogyan alakítottátok ki az apparátust?

Sz. J.: Az apparátus kis részben adott volt. Ugyanis a gleichschaltoláshoz hozzátartozott, amit Vitányiék most éppen [1980] visszacsinálnak. Előzőleg volt egy Munkás Dalos Szövetség és egy polgári, igazi nevén Magyar Dalos Szövetség. Ez szociáldemokrata volt. A másik független Bárdos Lajos-féle társaság volt. A Kodály-féle, az éneklő ifjúság. Azokat hamar gleichschaltoltuk, a szociáldemokratákat is sikeresen gleichschaltoltuk. Hasonló szervezet volt a táncszövetség, amiben Pór Anna volt a főtítkár és ott volt Ortutayné. Itt a táncosok nyüzsögtek, ezeket is bevonták az Intézetbe, Pór Annának lettek a táncosztály. Vitányiék most alakították meg

az új táncszövetséget, tehát megint megy a decentralizálás. Egyébként ez a helyes!

Ez volt a magja az Intézetnek. A többi művészeti tevékenység: színjátszás, bábjátszás, képzőművészeti körök voltak, és amit ma úgy nevezünk, hogy pávakörök és táncsoportok, tehát a falusi hagyományoknak a tovább éltetése. Ezeket az elejétől kellett megszervezni. Részben szerencsém volt, mert amikor odamentem, az Intézet 50 százalékban már állt, volt ott egy-két egészen kitűnő ember, akivel aztán nagyszerűen tudtam dolgozni.

Első helyen a szegény öreg Muharajt említtem, akinek a csoportját szétverték, őt magát pedig, aki az egész életét a népi művészetre tette fel, a Fővárosi Operett Színházba helyezték játékmesternek. De hallatlan érdekes, hogy milyen szeme volt az öregnek! A hruscsovi éra alatt egyszer az operett színház egy hosszabb szovjetunióbéli turnéra ment és frenetikus sikere volt. Hruscsov és az egész politikai bizottság fölállva, ütemesen tapsolva énekelte, hogy Gajmasi Peter, Gajmasi Pal.

Feleki, Latabár, Honthy Hanna, meg még sokan mások az utolsó képviselői voltak az autentikus bécsi operettnek, sokkal inkább, mint Bécsben. Hát hogy a fenébe ne volna sikerük? Én az Elemért azzal az utasítással és megjegyzéssel kaptam, hogy nagyon veszélyes národnyik és nagyon szorosan kell fognom. Beszéltem az öreggel, és azoknak a derék párttag munkatársaimnak, akik közvetítették a minisztérium elképzelését Muharajval kapcsolatban, azt mondtam, hogy gyerekek, ez az ember nem egy kanárimadár, akit kalickában lehet tartani, ez az ember egy sólyommadár, akinek csak akkor van haszna, ha szabadon röpködhet. Volt is haszna! Óriási volt, amit csinált az öreg! Óriási!

Persze, nem annyira a személyek felsorolása a fontos, de ha már elkezdjük Muharajval, akkor menjünk tovább, hogy mennyire színvonalas és igényes garnitúrát sikerült összeszednem azon kívül, akik már voltak.

K.: Ott volt Pór Anna...

Sz. J.: Pór Anna volt a táncszövetség titkára. Hét évet élt Párizsban, régi illegális társaságban. Pikler Ferinek volt a felesége. Itt nálunk Szentpál Olgánál tanult, és Párizsban is tanult táncolni az akkori színházi élet egyik legnagyobb figurájától. Amikor hazajött, ő alapította meg a Vasas Táncgyűttest, és így lett, mint régi megbízható ember a táncszövetség főtitkára. Most már nyugdíjban van és különböző szaklapokba ír cikkeket dramaturgiáról, táncról.

Nekem az volt az elméletem, hogy a Csérii telepről kell egy ilyen intézménynek a kádereit összeállítani. Az azt jelenti, hogy olyan szemétdombra került ezüstkanalakat kell megkeresni, amik ott megfeketedtek, bepiszkosodtak, de ha az ember Sidollal rendesen lepucolja, akkor látszik, hogy igazi ezüst. Ebben az időben ez nagyon használható út volt, rengeteg ilyen piszkos ezüstkanál volt az országban, csak bátran kellett utánuk nyúlni. A káderpolitikám miatt állandóan támadtak, de ez nem nagyon izgatótt.

Nézzük csak tovább! A drámai osztály vezetője F. Rác Kálmán, egy második vagy mondjuk inkább, harmadik kategóriájú, nem jelentős író, de egy régi jó újságíró iskolába tartozó, nagyon precíz, nagyon jó vezető képességű, és föltétlen megbízható irodalmi ízlésű ember volt.

Két osztály volt, az egyik a drámai osztály, amelyik az anyagot állította össze, a másik a színjátszó osztály, amelyik közvetlenül a színjátszókkal foglalkozott. A színjátszó osztá-

lyon kiemelkedő egyéniséget nem tudtam találni. Egész működésem alatt kerestem, de nem sikerült.

De például a bábosztály vezetőjéül valami olajipari trösztnél adminisztrátor minőségéből kapartunk elő egy Szilágyi Dezső nevű fiatalembert. Neki volt az az óriási mázlija, hogy még az én lebukásom előtt áthelyezték a Bábszínház igazgatójává, tehát neki nem kellett elmondani az obligát önkritikát, hogy az ellenforradalmár Széllnek az uszályába került – és ezért töretlen volt a karrierje a Kossuth-díjig. Nagyon kitűnő ember.

A képzőművészeti osztály vezetője Fischer Ernő volt, egy jó második kategóriába tartozó festőművész. Prima munkát csinált, például ő kezdeményezte a híres tokaji nyári tábort, amiről minden évben írnak az újságok.

F. Rác Kálmán beosztottjai között volt Karcsai-Kulcsár, aki azóta is létezik. Vagy Kopányi Ernő, aki a rádió dramaturgja ma is. Szilágyi Dezső mellett dolgozott Hollós Róbertné Sponták Gizi, aki most a Várban van, ezt a gyerekfoglalkoztató dolgot csinálja, a „GYÍK”-ot. Ezekben az emberekben ma is van impulzus, és ma is csinálják a dolgukat. Szóval, sikerült egy nagyon színvonalas és nagyon jó garnitúrát összeszednem.

Az elején azt mondtam, hogy ez egy olyan megbízatás, amitől nem félek, és pontosan tudom, hogy mit kell csinálni. Ezt a „mit kell csinálni”-t három névvel próbálom körvonalazni, helyesebben inkább szimbolizálni: Bartók–Kodály–József Attila. Erre volt fölépítve az én egész szocialista kultúra elképzelésem, a „milyen kultúrát” kérdésben. A lényeg az volt, hogy Reiter auf dem Bodensee alapon lovagoltam egy vékony jégen, amelyik bármelyik pillanatban beszakadhat a lábam alatt.

Két évvel a NÉKOSZ megsemmisítése után, öntudatlanul fölvettem a NÉKOSZ kezéből kivert fátklát, és magasra emeltem. A lényeg nem is annyira a „mit”-en van, hanem a „hogyan”-on, azon, hogy itt emberek önkéntes összefogásán alapuló, kreatív cselekmény jöjjön létre. Erre helyeztem a hangsúlyt. Ez nagyrészt megegyezett a NÉKOSZ-programmal, és nagyon-nagyon megegyezett a Makarenko-féle pedagógiával. És ebből iszonyú harc lett, mert egyrészt azok, akikkel én korábban, pártközponti munkám idején összerúgtam a patkót, elérkezettnek látták az időt, hogy visszafizessenek. Részben Nemes Dezső, de elsősorban Csillag Miklós, a minisztérium akkori zenei osztályának vezetője, akit én szerettem volna leváltatni ama bizonyos zenei vita alkalmával, de Révai egyetlen megjegyzésére Csillag Miklós maradt. És amikor Csillag lett a főnökünk, azonnal elindította a kikészítésemet, úgy hogy ez a hat év az állandó létért vívott harcban telt el.

K.: Mi köze volt Csillag Miklósnak a zenéhez?

Sz. J.: Tanult muzsikusként volt, valamilyen hangszeren játszott is. De egy nagyon, nagyon kevésbé elhivatott ember volt arra, hogy egy ország zenei életét felsőfokon irányítsa. Aztán később el is került onnan, és a külkereskedelemből ment nyugdíjba.

Amikor az Intézethez kerültem, megindultak a nagy harcok. Támaszkodtunk ugyan a szovjet példára, de hamarosan rá kellett jönnünk, hogy ez nem lehet igazán sikeres.

Erre egy plasztikus példát szeretnék felhozni: a népművészet szerepe a szocializmus építésében. Itthon volt egy garnitúra, amelyik ezt kereken tagadta, élén Csillag Miklóssal és másokkal. Ők azt vallották, hogy a népművészet a múlt hagyomány, és ennek a jövőben semmi szerepe nincs. De hál' is-

tennek, ott volt a szovjet példa. Jöttek a különböző szovjet ének- és táncegyüttesek, s ezek hozták a maguk orosz népdalait és néptáncait, és tudtuk, hogy a Szovjetunióban a népi díszítő művészeket – Sztálin elvtárs személyes parancsára – 1942-ben hazaengedték a frontról, mert ezeknek nem szabad elesni a csatatéren, ezeknek a hagyományos művészetüket kell továbbplántálni a fiatalokba. Így támaszkodtunk mi erre a szovjet felfogásra. Persze, ez a szovjet népművészet-istápolás is tele volt súlyos ellentmondásokkal. De nekünk még akkor komoly hivatkozási alap és támpont volt, hogy igenis, kell csinálni a népművészetet. De hogy meddig igen, és meddig nem, és meddig szabad elmenni és mikor kell változtatni, e körül éke- len viták voltak. A legnagyobb vita a népművészet, mint forma, új tartalommal való megtöltése volt. A forma az jó, de meg kell tölteni új tartalommal!

Eszembe jut egy példa. Szabó Ferenc elvitt minket a rádióba, bemutatni új zeneműveket. Révai József és Horváth Márton is ott volt, és főként őket kellett paukolni, hogy valamit konyítsanak a zenéhez. Szabó Ferenc többek között leforgattatta a Dalolva szép az élet című filmoperett zenéjét. Azt kérdi Horváth Márton: Mondja, Szabó elvtárs, „ez már tovább van fejlesztve?” „Természetesen”, mondta Szabó, „Dalolva-szép-az-é-let”, csak az utolsó hang esik ki a népdalból, mert: „Er-dő-er-dő-er-dő” ugye, ez a népdal, „Dalolva-szép-az-é-let”, ha így nézem, akkor tiszta népdal, de a következő sor már tovább van fejlesztve, az már nem népdal, az már a továbbfejlesztés. És akkor nagyon meg voltak nyugodva, hogy ezzel most a zsdánovi jelszónak eleget tettek, hogy a népdalból kell kiindulni, de azt tovább kell fejleszteni. Ez a helyes út, ezt csinálja a Szabó elvtárs!

Mi a továbbfejlesztésben nagyon óvatosak voltunk, és azt mondtuk, hogy azon az áron nem fogunk továbbfejleszteni, hogy tönkretesszük azt, ami jó, mert ez elfuserálása lenne a jónak. Óriási csaták voltak hat éven keresztül, amibe én nem akarok itt részletesen belemenni. Hogy a harc „színvonalát” érzékeltessem, Csillag Miklós elvtárs volt az első, aki kifejtette a nyilvánosság előtt azt a nézetét, hogy az új stílusú népdal az mehet, a régi stílusú népdal az nem mehet. Maga a nép azért ejtette el a régi stílust, és azért tette magáévá az új stílust, mert a régi már nem kell neki. És ami a népnek nem kell, az miért kelljen nekünk. Tehát a régi stílus, az tréffi, az új stílus, az köser.

Rendkívül változatos hat év volt ez. Mindjárt az elején Csillagék részéről indult egy vehemens támadás az Intézet ellen. Ott volt már Csillag adjutánsa, a fiatal Vitányi Iván, és ő teljes mértékben benne volt ebben. Becsületére legyen mondva – Józsa Péter és még mások is mondták –, hogy amikor 1973-ban kinevezték a Népművelési Intézet igazgatójának, akkor valami olyasmit mondott, hogy ő annak idején a minisztériumból támadta a Széll vonalát, de ma azért jött ide, hogy ezt a vonalat valósítsa meg, mert akkor is az volt a helyes. Tehát engem így, mondjuk, verba volant alapon rehabilitáltak.

Az első nagy támadás kiterjedt mindenre. Fulmináns támadások középpontjába kerültünk, amikor első munkatervünket a minisztériumi Kollégium megvitatta. Nonn György akkor már fontos ember volt a minisztériumban. A színjátszók könyvtárát azért kezdeményeztük, hogy az öntevékeny együtteseknek legyen előadási anyaguk. Ezt 4-5 éves hallgatás után Tamási Áron „Bor és víz” című művével indítottuk. Óriási

ribillió lett belőle, mert Nonn azzal pertraktálta az ügyet, hogy a fasiszta Tamásit kértük föl, hogy megírja a színjátszók könyvtárának az első példányát. A munkatervünkben benne volt Bartók *Miért és hogyan gyűjtsünk népzenei?* című művének a kiadása is. Nem valami különösebben praktikus célból, mert ebben Bartók olyan követelményeket támaszt a népdalgyűjtővel szemben, ami emberileg megvalósíthatatlan, és amit rajta kívül senki nem tudott volna megvalósítani, de még ő is alig.

Felejthetetlen előttem az az eset, amikor Révai mellett Majláth Jolán ült, és amikor erre a kérdésre került a sor – mert ez is vádpont volt –, akkor Révai odahajolt Jolánhoz, és azt kérdezte erről a Bartók könyvről, hogy ez valami národnyik dolog? És Majláth Jolán rávágta, hogy ez národnyik!

Az Intézet belső munkatársain kívül egy hatalmas külsős gárdát is mozgattunk. Was gut und teuer, azt lehet mondani, mindegyik osztálynak volt egy remek hálózata. A zenei osztálynak Kodálytól, Bárdos Lajostól le a legkisebb falusi karmesterig. Rengeteg író és képzőművész is dolgozott az Intézetnek. Mi voltunk az elsők, ahonnan Csohány pénzt vett fel. Az írók közül, amikor csasztuskákat kellett írni a tojásbeszolgáltatásról, Weöres Sanyi is ott ült nálunk, és szülte a csasztuskákat. És még egy csomó fiatal író közreműködött, és csak jóval később vettem észre, hogy az a garnitúra, amelyik az Intézet körül mozgott, fejestehennek tekintett bennünket, és az emlékemben úgy él, hogy a legsúlyosabb ötvenes években két intézmény volt, ahol a szegény, nyomorgó íróknak valami csöppent: a rádió és a Népművészeti Intézet. Nekem ugyan egyáltalán nem az volt a szándékom, hogy jó nagybácsi legyek, az én szándékom a szocialista kultúra volt, de az csak azon a réven valósulhat meg, ha az ember jóságos nagybácsiskodott is egy kicsit.

A harcok és a viták változó hevességgel folytak. A startnál, az első két évben, elsősorban Csillag Miklós támadásainak voltunk kitéve, amikor az Intézet munkájával kapcsolatban a národnyikizmus, az arisztokratizmus, az ébertelenség és más, akkoriban szokásos jelszavak alatt ment a támadás. Révai mindig élesen megleckézettett bennünket, hogy vigyázzanak Széll elvtársék, azon a veszélyes úton vannak, hogy maguk lesznek itt a kommunista népiesek, és ez nem jó. Azt elfelejtette megmondani, hogy mi a jó. A lényeg az, hogy nem hasraesve és térdreesve előttük, és nem nekik hajbókolva, hanem keményen előírni, hogy mit csináljanak. De Révai mindig hagyott élni bennünket. Amikor jöttek később a nagy létszám- és költségvetési csökkentések, és a minisztérium alantasi túlságosan élénken akartak belénk mászni, akkor én mindig Révaihoz szaladtam, és el tudtam érni azt, amit akartam. Érdekes, hogy Révai mindig megvédett minket, holott, ha valaki, ő világosan láthatta, hogy én ott tényleg valami mást, mégpedig lényegesen mást csinállok, mint ami az akkori hivatalos művelődéspolitiká volt. Hogy én azt jó lelkiismerettel csinálhattam, az azért volt, mert az ellenfeleim olyan iszonyatosan színvonal alattiak voltak.

Eszembe jut az első kultúrverseny, ami óriási szenzációt keltett, mert a „Gyöngyös bokréta” megszűnése után ez volt az első alkalom, amikor a népi kultúrát tényleg virágzásában állíthattuk színpadra. A pártközpont nem tudott hova lenni a gyönyörűségtől, amikor egy Városi Színház-beli galaesttel végetért ez a kultúrverseny.

Egyszer Nemes Dezső írt egy értékelő cikket a *Népművelés* című lapban, abban méltányolva a munkáskórusok kiváló szerepét többek között a következőt írja, majd nem szó szerint:

„A formalizmus azonban megmutatkozik a kóruséneklésben is, különösen egyes kórusvezetők úgynevezett polifon vezénylési módjában, ami abban áll, hogy a dallamot az egyes szólamok nem egyszerre kezdik énekelni, hanem az egyik kicsit előbb, a másik kicsit később, amiből egy olyan hangzavar áll elő, amiből az ember már azt sem tudja, hogy fiú-e vagy lány.” Hát ebből országos röhej lett, és a következő számban Újfalu elvtársnak kellett megmagyarázni, hogy Nemes elvtárs ezt a megállapítását nem úgy értette, hogy, hanem amúgy, hogy – és magyarázott jobbra-balra, de az egész szakma csak röhögött rajta.

Virágzásunknak az első betetőzése volt 1952-ben Rákosi 60. születésnapja. Az én javaslatomra fogadták el, hogy Rákosi elvtársat a nép népdallal és néptáncal ünnepli 60. születésnapján. Az Operában csináltunk egy óriási ünnepséget, amelynek az első felében az operisták ünnepelték Rákosi elvtársat. Svéd Sándor énekelte Szabó Ferenc „Este a táborban” című népdal-kompozícióját, olyan pofával, olyan undorral, hogy minden rá volt írva a képére. Utána jöttek a parasztok és a munkások, de főként a parasztok, és elsőprő sikert arattak. Mondanom sem kell, hogy némi hazugság árán. Akkor én még nem vettem észre, de a munkatársaim, mint például Balla Péter, pontosan tudták a leckét. Egy hívő ember ilyesmit nem tud csinálni, csak az, aki kívülről csinálja. „Megteremtették” az új folklórt, amit szovjet mintára nekünk kellett kitalálni. Rákosi elvtárs születésnapjára új népdalok születtek: „Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe, I lintsünk rózsát Rákosi elvtárs elébe” – és ilyenek egymás után. Ezt énekeltek a színpadon és erre táncoltak. A nép szeretett vezérével való összeforrottságát sikerült ezzel demonstrálni.

Ugyancsak az én ötletem volt, hogy már egy évvel előtte a leghíresebb népi díszítőművészek, hímezőasszonyok, pásztorfaragók, keramikusok megkapták az ordrét, hogy dísz tárgyakkal kell kirukkolni Rákosi elvtárs születésnapjára. Ebből volt egy kiállítás és ebből született életem „főműve”, a *Népiünk szeretete* című album, amelyet elejétől végig én írtam, és amelyekben van egy fontos ideológiai rész Rákosi elvtárs nagyságáról. Aztán – ravasz pasas voltam! – Rákosi elvtárs ünneplése mögött elsütöttem összes érveimet a népművészet istápolásával kapcsolatban.

Egy egész más kultúrpolitikát próbáltam megvalósítani, mint ami a hivatalos volt, de azért Rákosi elvtárs 60. születésnapját a Szentháromság iránti szent révületben töltöttem és boldog voltam, hogy olyan szépen sikerült ünnepeltetnem Rákosi elvtársat, amiben még az sem hűtött le, hogy az operaházi díszelőadásra nem engedtek be, mert én „csak” a Népművészeti Intézet igazgatója voltam. Az első nagy protokollon nem szerepeltem, csak a főpróbán lehettem jelen.

K.: Akkor ez nem ért megalázásként?

Sz. J.: De, de! És ehhez hozzátartozott az a tudat is, hogy mennyi sok baj van, és ha ezt Rákosi elvtárs tudná!

Ilyen körülmények között következett be 1953. március 5-én Sztálin elvtárs halála. Mélységesen meg voltam rendülve. Amint már mondtam, a Romániából magammal hozott érzés, a repedés a hitben ugyan tovább tágult ezekben az években, de azért a repedezett szobor talpazata, a bázis még mindig a rajongó vallásos hit volt, amelynek földi realizálásában láttam helytelen dolgokat, de az egésznek az elhivatottságában

nem kételkedtem. Sztálin elvtárs halála után azonban nyugtalanító dolgok következtek. Nem sokkal később, július elején, egyik napról a másikra Rákosi elvtárs lemondott, és Nagy Imre lett a miniszterelnök. Én el voltam foglalva a magam dolgaival és nem figyeltem arra, amire a vájtfülűek akkor már fölfigyeltek, hogy Nagy Imrének az Akadémia valamelyik ülésén elhangzott egy előadása, amelyik abban tért el a szokásos akadémiai értekezletektől, hogy bírálta a párt fő vonalát. Ezt én nem vettem észre, ezt csak a bennfentes emberek tudták.

Egy szép napon tehát Rákosi helyett Nagy Imre lett a miniszterelnök, és a parlamenti expozéja óriási feltűnést keltett. Ez a hangvétel valami tilalmas dolognak tűnt. Hogy egy kommunista miniszterelnök arról beszéljen, hogy a „kis magyarok” milyen emberséges körülmények között járjanak iskolába falun, hogy úgy beszéljen, ami kívül esett a szokásos liturgián. Volt valami eretnek hang az egészben. Sokan hallatlan lelkesedéssel fogadták ezt, a mi Intézetünk eufóriában volt, úgy éreztük, hogy vége van annak a buroknak körülöttünk, ami miatt nem jutottunk levegőhöz, hogy végre itt van az emberi hang, amit mi a népművelésben mindig is meg akartunk valósítani. Hát az istenit, mi történt itt, ebben az országban!

Én kétféleképpen reagáltam erre: az egyik az volt, hogy minden öröömöm és megrendülésem ellenére nem mertem hízni Nagy Imrében, mert elmulasztott valami nagyon fontosat a felszabadulás óta megtett utat értékelve: nem méltatta Rákosi elvtárs hervadhatatlan érdemeit. Ez nem tetszett nekem. De az, amilyen drámai hangon szólt az ország életéről, a túlhalt téveszcsésítésről stb., arra indított, hogy most már tényleg nézzem meg, mi is van ebben az országban és főként mi van falun, mert úgy látszik, hogy ezen áll vagy bukik itt minden. Biciklire ültem, illetve föladtam a biciklit Nyíregyházára, és onnan elkezdtem biciklivel járni a környéket.

K.: Miért nem tetszett neked, hogy Nagy Imre nem méltatta Rákosi érdemeit? Féltél, hogy ebből baj lesz, vagy mert még mindig élt benned a nagy tisztelet?

Sz. J.: Az utóbbi. Hát Rákosi elvtárs, az Rákosi elvtárs! Emlékezzél csak arra, hogy milyen boldog voltam, hogy a 60. születésnapjára mi csináltuk meg a népművészekkel az ünneplést. Nekem ez a biciklitúra volt a nagy megvilágosodás. Hatnyolc oldalas leveleket írtam erről az utamról Hegedűs Andrásnak, a földművelési miniszternek, meg Apró Antalnak. Rettenetesen fölbuzgott bennem az, amit most a lengyelek úgy neveznek, hogy megújulás, a hibák kijavítása. De a szájam íze egyre keserűbb lett. Ebben az időben jelent meg Kuczka Péternek egy hosszú versciklusa az Irodalmi Újságban, *Nyírségi napló* címmel. És Darvas akkor kezdte kimutatni a foga fehérjét, amikor megjelent Kuczka verse, és ezt a verset rettenetesen lesújtó kritikában részesítette valamilyen értekezleten. Akkor én odamentem hozzá, és négy szemközt azt mondtam neki: „Te Jóska, én ugyanazon a vidéken jártam és azt mondom neked, hogy Kuczkanak ez a verse rózsavíz a valósághoz képest, egy pisi, egy semmi, ha a valóságot néznéd!” „Jaj, öregem, nem szabad így kiélezní”, csillapított. És akkor kezdődtek az első suttogások, hogy itt valami baj van a nagy perekkel. Nagy Imre a Központi Vezetőségben már olyan dolgokat mondott, hogy több kommunisztát öltünk meg ez alatt az idő alatt, mint a Horthy-rendszer 25 éve alatt megöltek. Ezek kiszivárogtak, és mozgásba lendültek a dolgok.

És amint elhangzott Nagy Imre beszéde, a Népművészeti Intézet körül varázsütésre megváltozott a légkör, egyszerre mindenki barátságosabb lett hozzánk, sőt, ami még soha nem fordult elő, közölték velem, hogy nyaralhatok a párt balatonvilágosi káderüdülőjében, fel vagyok véve a listára.

Ilyen körülmények között került sor az első hivatalos moszkvai utamra. Elhatározták, hogy Moszkvában rendeznek egy magyar iparművészeti és népművészeti kiállítást. Nonn közölte, hogy én leszek a kiállítás delegációjának a vezetője, a tagok pedig Fischer Ödön, Schubert Ernő – az Iparművészeti Múzeum textilosztályának a vezetője – és Kovács Margit keramikus. Erre én azt mondtam, hogy nagyon köszönöm a megbízatást, nem megyek. Mondtam, ez így biztos bukás. Schubert Ernő nagyszerűen ért a textiljeihez, a kiállítás-rendezéshez, ő meg tudja csinálni a textiljei kiállítását, de máshoz ereje nem lesz. Kovács Margit pedig egy kedves öreglány, de egy cérnaszalat nem tud odébb tenni, annyira mulya kis tehetetlen nő, én pedig kiállítás-szervezéshez, rendezéshez hatékony vagyok. Schubert Ernő egyedül nem fogja tudni megcsinálni azt a kiállítást, ebből bukás lesz.

Másnap értekezlet volt a minisztériumban, a miniszter elvtárs jelenlétében. Ott volt Schubert, Darvas, Mihályfi, Nonn stb. – „Széll elvtárs adja elő, hogy miért nem vállalja a kiküldetést.” Előadtam. Kinek van hozzászólása? Schubert elvtárs kért szót. „Elvtársak, a bolsevik azt a szót, hogy lehetetlen, nem ismeri. Ezt meg kell csinálni!” Mondtam, remek, nevezétek ki Schubert elvtársat delegációvezetővé, én kilépek, valaki mást tegyetek a helyembe, minden nagyszerű! Iszonyatos botrány volt, pártfegyelmeivel, kirúgással fenyegettek a pártból, satöbbi. Röhhogtem rajta.

Két nap múlva telefon. A Politikai Bizottság úgy döntött, hogy Kovács Margit helyett Domanovszky György, a Néprajzi Múzeum keramikus osztályának a vezetője megy ki a kiállításra, aki állatian dörzsölt kiállítás-rendező. Briliáns kiállítás lett az egészből.

Én ott maradtam három hónapig, mert a kiállítást nem volt szabad magára hagyni. Három hónap nagyszerű alkalom volt arra, hogy alaposan körülnézzek. Mindannyiunkat megkérdeztek, hogy mit akarunk csinálni a három hónap alatt.

Továrís Jevgenyij Mihajlovics – aki én voltam – megmondtam, hogy a Krupszkajáról elnevezett népművészeti ház központi és területen elhelyezett műhelyeit szeretném tanulmányozni. Akár hiszitek, akár nem, a kiállítás két hónapig volt nyitva, és minden nap sorba álltak az emberek, rendőr volt kivézenyelve, hogy fenntartsa a rendet. Volt az emberekben valami pécidátlan érdeklődés. A magyar népművészeti és iparművészeti kiállítás nagyon vonzotta őket, mert valami nyugat-európaiságot szagoltak. De azt észrevettem azok között az értelmiségiek között, akikkel összeakadtunk, volt a magyarokhoz való vonzódásukban egy olyan vonás, hogy ezek európai ízlésűek. A nagy Geraszimov, a festő nyitotta meg a kiállítást. A megnyitás előtti éjszaka megjelent Geraszimov elvtárs titkára, hogy a megnyitó beszédhez adatokat gyűjtsön. Tehát nem ő jött el személyesen, hanem a titkárát küldte. A pasast végigvezettem, beszéltem neki a kuriózumokról, ő buzgón jegyzetelt. Másnap a kiállítást a földszinten Geraszimov elvtárs megnyitotta – a kiállítás az emeleten volt, de oda nem ment föl –, aztán mindenkitől elbúcsúzott és elment. Meg sem nézte!

Moszkvában találkoztam Farkas Mihály elvtárrsal. Amikor ott megláttam, ökölbe szorult a kezem és hányinger vett

rajtam erőt, mert akkor már Farkas Mihályt gyűlöltem és megengedtem magamnak azt a kedvességet, hogy amikor végigment a jelenlevőkkel lejattolni és odaérkezett hozzám, azt kérdezte: „Na, Széll elvtárs, maga meg mit keres itt?” – azt mondtam neki, hogy 35 rubelt naponta. Azt kérdezte, megütöközve: „Nem lesz az sok?” – Mondtam, „éppen meg van fizetve a fenntartási költségem”.

Amikor hazajöttem, egy ideig viszonylag kedvező szelek fújtak. Ugyanis korábban a fő harc a minisztérium és a Népművészeti Intézet között nemcsak abban állott, hogy národnyikizmus vagy nem národnyikizmus, tehát hogy a népművészetnek milyen a felhasználása, hanem sokkal kiélezettebben abban, hogy mit és hogyan. Ez még 1954 előtt volt, amikor én arról beszéltem a kollégiumban, hogy a dolog lényege, hogy önként, egy cél érdekében csoportosuló emberek művészetet akarnak létrehozni, kreatív módon. A kisebb átmeneti réteg pedig annál hatékonyabb, minél kreatívabb. Ezt magyaráztam, és akkor Nonn elvtárs unottan közbeszólt: „Most arról beszélj, hogy mit csináltok a tojásbegyűjtés érdekében!” És akkor mi a tojásbegyűjtés érdekében elkezdünk csasztuskákat csinálni Wcöres Sanyival és más fiatal költőkkel, akiknek már nem emlékszem a nevükre, de érdemes lenne a mai ötveneseket megkérdezni, hogy hányan kezdték úgy a pályafutásukat, hogy csasztuskákat gyártottak a Népművészeti Intézetnek. „Éljenjárom gazdasszonynak / Élentojó tyúkja...” Gyönyörű volt! Ebben az időben a mi ázióink fölfelé ment és kezdtünk virulni.

Kicsit gyanús lett nekem a dolog 1955-ben, amikor a feleségem azt kérdi, hogy megint megkapjuk-e a balatonvilágosi beutalót, vagy szállás után kell nézni? Fölhívtam a minisztériumot márciustól júniusig minden hónapban, és mindig azt mondták, hogy még nem jött vissza a lista a minisztertanácstól. Aztán eluntam, mert a gyerekekkel el kell menni, és ha nem megyünk Világosra, akkor magunknak kell szállást szerezni.

Ebben a periódusban egy harcom volt, mert a tárcának a nagy restrikción idején két intézményt kellett volna leadnia, a *Gördülő operát* és a békéstarhosi zeneiskolát. A *Gördülő operát* szívfájdalom nélkül hagytam, gondoltam, az abasári parasztok valahogy csak meglesznek Traviata és Rigoletto nélkül, ellesznek a csasztuskákon, de Békéstarhosért körömszakadtáig, kétségbeesetten harcoltam. A mocskos Csillag Miklósnak azzal sikerült megdumálnia Jánosi Ferit, hogy kétszer annyiba kerül Békéstarhos, mint bármilyen más iskola és nem sikerült meggyőznöm őket arról, hogy három iskola van benne: egy általános iskola, egy középiskola és egy kollégium. A mai zenei élet elképzelhetetlen volna a Békéstarhoson pár év alatt végzetek nélkül!

Ahogy kezdett kialakulni a Rákosi-féle ellentámadás, úgy vált az én helyzetem is mind nehezebbé. Erről az időről van egy pár pregnáns emlék. A Moszkvából való hazajövetelem utáni tavasszal volt a párt kongresszusa. Ezen engem is szerepeltettek, mint tolmácsot, a nyugatnémet delegációhoz voltam beosztva. Farkas Mihály újra Pesten volt. Akkor már kezdtem Vásárhelyi Miklóshoz járni, aki egy emelettel lejjebb lakott, és a nála megjelentekkel is beszélgettem. Tudtam, hogy Miki rendíthetetlen híve Nagy Imrének, neki korábban esett le a húszfilléres, mint nekem.

A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusa döntő fordulat volt az életemben. Kevés olyan dolog volt, amely úgy lehűt

tött volna, mint ez a kongresszus. Itt olyan érzelmi polarizálódás ment végbe, amit nem tudok elfelejteni.

Nagy Imre bácsi, az igazi mamlasz volt. Amikor a kongresszus zárófogadása volt, Imre bácsi bejött, megállt és derűsen szétnézett maga körül. Ha valaki odament hozzá, akkor azzal kedvesen elbeszélgetett, de különben ott állt a sarokban. Rákosi meg bejárta az egész fogadást, az összes termet, és vitte magával karonfogva Fegyoskát, a jakut feleségét, és mindenkihez volt egy kedves szava. Én egy sarokban beszélgettem Sebes Sádival, aki akkor éppen belkereskedelmi miniszterhelyettes volt. Ott állunk, Rákosi odaúszik hozzánk, és tréfásan mondja a feleségének: „Látod, ez itt Sebes elvtárs, aki miatt nem kapunk elég zöldfőzeléket.” „He-he-he” – mindannyian röhögünk. „Nem én tehetek róla, Rákosi elvtárs!” – mondja Sebes. „Na, na!” – És megy tovább, és én akkor önkéntelenül azt mondtam, hogy „Te Úristen, micsoda báj tud lenni ebben az öregemberben.” Ahogy ezt magamban kimondtam, ez volt a fordulópont és azt mondtam, az istenit, most már el kell dönteni, hogy ez egy bájos vezér-e, vagy egy nyomorult tömeggyilkos? Hát ez egy nyomorult tömeggyilkos! Ez ne bájologjon itt.

K.: *Ez ilyen lavinaszerűen jött?*

Sz. J.: Igen! Ez olyan volt, mint amikor egy tárgy telítődik elektromossággal, és egy bizonyos mennyiségnél bekövetkezik a kisülés. Eddig a pillanatig tartott, hogy Rákosi nagyszerről vezér és amellet, ha akar, milyen bájos tud lenni – és amikor idáig eljutottam, hogy „bájos”, ez a képzet, hogy „báj” – robbantotta ki belőlem, hogy ez, ha komolyan végiggondolom, egy nyomorult gyilkos. Az, hogy ekkor hol tartottam, meddig láttam tisztán a Rajk-perben, meddig vettem revízió alá a saját számságomat, nem tudnám megmondani. De eljutottam odáig, hogy Rákosi egy gyűlöletes gyilkos.

K.: *A kulturális élet reprezentánsainak a Központi Vezetőséghez intézett memorandumát 1955 októberében hatvanhárman írták alá. Emlékszel-e az aláírókra? Állítólag Gimes, Harasztí, Losonczy és Vásárhelyi voltak a szövegezők. Így tudod-e Te is?*

Sz. J.: Így tartom valószínűnek. De bennem akkor még az illegális tapasztalatok olyan erősen működtek, hogy eszembe sem jutott volna soha, semmilyen körülmények között megkérdezni, hogy ki szövegezte. De már akkor is, meg most is, a helyzet ismeretében a dolgokra visszakövetkeztetve, 90 százalékos valószínűséget adok arra, hogy ők voltak a szövegezők. A 60 aláíróra vonatkozóan még csak hozzávetőlegesen sem tudnék listát megnevezni. Major Tamást tudom biztosan, ő azért maradt emlékezetes, mert ő volt az első kiugró. Az írók közül természetesen Háy, Déry, Zelk, Sebestyén Gyuri a Magyar Nemzettől, Méray, Aczél Tamás és még nem tudom, kik.

Amikor az Irodalmi Újság ezt a Memorandumot egy évvel a keletkezése után közölte, akkor bennem is az a kérdés fogalmazódott meg, hogy ebből miért csináltak ekkora gezereszt? Hát ez semmi, ez egy teljesen pártszerű megnyilatkozás. A Memorandum rendkívüli elvi keménysége lép meg, olyan fokú demokratizálódást tételez fel a párton belül, amelyről azóta tudjuk, hogy képtelenség. Olyan konkrétumokban például, mint az előzetes cenzúra leépítése, azoknak az embereknek az eltávolítása, akik adminisztratív eszközökkel élnek, és így tovább.

K.: *Feltéve, hogy az itt emondottakat majd valaha „unokáink látni fogják”, jó lenne, ha a Memorandumban említett egy-két konkrétumra még visszautalnál, mint például az Ember tragédiájának vagy a Csodálatos mandarin emlékezetes bemutatásának visszhangjára.*

Sz. J.: Arra emlékszem, hogy az Ember tragédiájáról Lukács Györgynek volt egy nagyon csúnya kritikája. Megindult egy koncentrált támadás nemcsak az akkori értelmezés, hanem globálisan az egész mű ellen. Gyuri bácsi azt mondta, hogy ez egy másodrendű alkotás, egy jelentéktelen mű, Goethe-epigonizmus. Ennek a Szabad Népből megjelent írásnak a következménye óriási fölhördülés volt, a darabot a falanszter-jelenet miatt levették a műsorról, mert kommunistaellenes provokációt láttak benne. Nota bene, el nem tudom képzelni, hogy Major Tamás, akár 1956-ban is kommunistaellenes jelenetet rendezett volna a falanszter-jelenetből.

Voltak persze provokatív ízű előadások. Például a III. Richard bemutatásakor az ember úgy érezte, hogy a Rajk-ügyről van szó, a Galilei pedig a koncepciós perekre való visszautalás érzetét keltette, de azért ezekkel akkor úgy voltunk, mint Mórlicka, akinek mindenről „az” jut az eszébe. Élénken emlékszem, hogy 1956-ban mindenről a koncepciós perek és a kommunisták kiirtása jutott az ember eszébe.

Aktivitásom két pólusa, ami körül akkor a tevékenységem forgott, egyrészt a Népművészeti Intézet helytállása az új szakaszban, a Rákosit leváltó ellentámadásban, a másik pólus pedig a belső megújulást akaró revizionista mozgalomban való részvételem.

Ebben az időszakban az Intézetre rettenetes nyomás nehezedett. Újabb létszámcsoökkentéseket rendeltek el, a tárcára hét százalék költségvetési és létszámcsoökkentés volt kiróva. Nonn, aki az egész rákosista támadásnak a fő szervezője volt népművelési vonalon, a Népművészeti Intézetre harminc százalékos csökkentést irányzott elő és kijelentette, hogy fel kell oszlatni az Intézet zenei osztályát, és a munkát átadni a Zeneművész Szövetségnek, fel kell oszlatni a drámai és színjátzó osztályát, és a munkát átadni a Színházművészeti Szövetségnek, satöbbi. Nonn meg akarta semmisíteni az Intézetet. Akkor a Memorandum ügyében már megvolt a KV-határozat, amelyik ezt elítélte, nekem pedig az Intézet megmentése lebegett a szemem előtt.

K.: *1955. október 31-én kelt egy leveled Andics Erzsébethhez, az MDP Tudományos és Kulturális osztályának vezetőjéhez. 1956. január 9-én kelt egy leveled, ugyancsak neki. 1956. január 19-én kelt egy leveled Szalai Bélához, a KV titkárához, amelyben tiltakozol az ellen, hogy Nonn György levált a Népművészeti Intézet igazgatói posztjáról. 1956. január 20-án levelet írtál Kis Károlyhoz, a Központi Ellenőrző Bizottság elnökéhez és Hollós Ervinhez, a DISZ KV titkárához, amelyben Szécsi Andrásnak a Népművelési minisztérium kollégiumán elhangzott felszólalását teszed kifogás tárgyává.*

Sz. J.: Ezek mind csak ízelítők abból az elkezeredett csatából, amit az Intézet megmentéséért folytattam. Sokkal több dokumentum van még nálam. De kezdjük egy kicsit előlről ezt a párhuzamos csatát egyrészt a revizionizmus és a Memorandum, másrészt az Intézet körül. Azt említettem, hogy Nagy Imre megjelenésekor az Intézet egyszerre hátszelet kapott a vitorláiba, ami addig még soha nem történt meg. De ez a hát-

szél egyszermind azt is jelentette, hogy alaposan revízió alá vettük addigi munkánkat, amire addig nagyon büszkék voltunk, mert úgy éreztük, hogy a helyes szocialista művelődéspolitikai alapelveket kezdtük megvalósítani Nemes Dezső és más minisztériumi korifeusok ellenében, de a vizsgálódásunk multhatatlanul önkritikus jelleget is öltött. Föl kellett fedeznünk olyan megdöbbentő dolgokat, hogy 1949 és 1952 között felszámolódtak a magyar munkásénekkari kultúra. Felszámolódtak azok a munkásdalegyletek, amelyeket a tízes és a húszas években alapítottak, és amelyek végig kibírták a Horthy-rendszer egész nyomását. Ezek nem voltak harcos kommunista szervezetek, de munkásszervezetek voltak, jó munkáshagyományokkal. Ezeket felszámolták, amikor véget vetettek az énekkari autonómiának és bepréselték valamelyik üzemi kultúrosának a diktatúrája alá, és a párt mindennapi céljait -- a tojásbegyűjtéstől a fásításig -- kellett nekik szolgálni és alátámasztani, azután temetéseken részt venni, élmunkáskitüntetésekkel elénekelni a „Zöld a segged elvtárs”-t, satöbbi. Tehát azokat, akik 20–25 éven keresztül meglehetősen politikai nyomás ellenére dolgoztak, sikerült 3–4 év alatt felszámolni. Ilyen kérdéseken kegyetlenül rágódtunk és rájöttünk arra, hogy amit mi csináltunk, mégiscsak diktatúra, gleichschaltolás volt. Mai szemmel visszatekintve nem lehetett másképp, mint hogy a hivatalos művelődéspolitikai bizonyos negatív jelenségeit is a magunkévá tettük.

Tehát, amikor fölfelé ment az ázsiónk, eljutottunk a nagyon komoly önvizsgálathoz, és kezdtük kidolgozni egy valóban demokratikus tömegkultúra és népfelvilágosítás alapjait, ami iszonyatos szakszervezeti és DISZ-ellenállásra talált. Amikor mi azt akartuk, hogy az énekkarok és a színjátszók legyenek autonóm, független szervek, felháborodottan tiltakoztak, és amikor kezdett kibontakozni a Rákosi-féle ellentámadás, majd Nagy Imre megbuktatása, akkor egyik napról a másikra az Intézet az üllő és a kalapács közé került, és a Prügelknabe-ja lett az egész népművelési vonalnak. Gyülekeztek a viharfelhők az Intézet felett, ami abban csúcsonyult ki, hogy 1955 végén az Intézet megszüntetése került napirendre.

K.: Január 25-én zajlott a Szabad Ifjúságban a vita „Tiszta ifjúságunk nevelésének égető kérdéseit” címmel. Ehhez te is hozzászóltál, mint a Népművészeti Intézet igazgatója, „Egyéni kívánalmakra felépülő közösséget” címmel. Azt írod, olyan közösségekre van szükség, mint a Közgazdaságtudományi Egyetem táncsoportja, amelynek leánytagjai olykor varrodébutánt szerveznek, funókra van szükség és – idézem – „bármennyire nagy hibái voltak is a NÉKOSZ-nak és a cserkésznek, ami jó volt náluk, azt vegyék át tőlük a mi DISZ alapszervezeteink is”. Nyilvánvalóan nem akkor született ez a gondolat.

Sz. J.: Egyrészt táncházakat követeltem, amiről nem tudtam, hogy táncház lesz, másrészt a NÉKOSZ-hagyományokat.

K.: Hollós Ervin, a DISZ KV titkára január 17-én írt egy belső feljegyzést Farkas Mihálynak, s ebben bejelenti, hogy a Népművészeti Intézet két anyagban a cserkész- és levante-mozgalmakat próbálja igazolni. Farkas Mihály január 20-án felszólít téged, hogy miért foglalkozik a Népművészeti Intézet a cserkész- és levante-mozgalom dicsőítésével, a MADISZ és a MINSZ bírálataival. Tárgyilagosan meg kell jegyezni, hogy Hollós Ervin denunciaciójában nincs szó a MADISZ-ról és a MINSZ-ről, ezt már Farkas tette hozzá. A Farkas-féle levél tájékoztatást és magyarázatot kért tőled?

Sz. J.: Farkas volt akkor a kulturális ügyek legfőbb figurája a pártban. A KV titkára volt, a Népművészeti Intézet is hozzá tartozott. A népművelésügynek akkor Darvas József volt a minisztere. Szegény Jósának – Isten nyugosztalja – ez volt talán élete legsötétebb periódusa. Mindent kiszolgált, az egész rákosista revíziót támogatta, velem kapcsolatban pedig minősíthetetlenül viselkedett. Volt egy periódus, közvetlenül a megbuktatásom előtt, amikor egy országos értekezleten valaki azt magyarázgatta, hogy én mindenképpen ellenség vagyok, de szerencsére az Intézet munkatársai ellenemre is egy jó népművelési politikát csináltak. Darvas ezt a hozzászólást a zárszámban alátámasztotta. Ezek a momentumok többé-kevésbé magyarázzák, hogy mi volt az oka, hogy a Memorandum ügyében végig álltam a harcot, és a nyomások ellenére elég goromba levélben indokoltam meg, hogy miért értek egyet a Memorandummal és miért nem vonom vissza az aláírást. Amikor aztán párthatározat született, amely elítélte a Memorandumot, akkor végül is a Kovács Istvánnak írt levelemben visszavontam az aláírást, és próbáltam menteni az intézetbeli pozíciót. Ez nem sikerült, de úgy nem sikerült, hogy én mégis a legnagyobb reményekkel távoztam az Intézetből. Ennek a szépségét még elmondom.

Amibe konkrétan belebuktam, az a Kodály születésnapjára hangverseny volt. Ezt minden év decemberében megrendeztük a Zeneakadémián. 1955-ben nekem volt egy ötletem. A rádióban elhangzott egy új Kodály-mű, a Zrínyi szövege. A hajam egy kicsit az égnek állt, mert Zrínyi „Török Áfium elleni orvosság”-ának az elejéből és a végéből volt összeállítva és montírozva a szöveg. Arról szól, hogy imhol az veszedelem, imhol az szörny, amelyik kitért szájjal be akar kapni, kitért szájjal ront rád, föl akar falni, szét akar taposni, ha nem harcolunk minden erőnkkel, végünk van, vagy pedig menjünk el Brazíliába, ahol van még sok föld és a portugál királytól kérjünk letelepedést és hagyjuk itt ezt az átkozott részét a világnak, ahol nem tudunk megküzdeni a sáttánnal, most pedig együtt énekeljük el Deborah imáját, amely a szabadság imája. Ezt a Kodály-művet nem nagyon szokták előadni, de valljuk meg, ez nem is a Psalmus Hungaricus. Éz az öreg Kodálynak egy sokkal halványabb és sokkal kevésbé impulzív műve. Minthogy egy nagy apparátust megmozgató műről volt szó, most nem azt csináltuk, hogy egy-két tucat amatőr kórust fölléptetünk Kodály-darabokkal, hanem itt egy profi együttest kellett összeállítanunk. A bariton szólista Palló Imre volt, élvonalbeli zenekart és karmestert kellett találnunk. Ez komoly előkészületeket igényelt. Én óvatosságból fölmentem a frissen rehabilitált Kállai Gyulához, aki akkor a miniszterhelyettesem volt. Megkérdeztem, hogy van-e ellene kifogása. Mondom neki, hogy egyesek szerint utalások, felhangok vannak, amit úgy lehet venni, mintha... stb. Azt kérdi Kállai: „Miféle szöveg ez?” – Mondom, Zrínyinek a Török Áfiumából van kivéve. „Semmi változtatás nincs benne?” – Mondtam neki, hogy elhozom Zrínyit és elhozom a partitúrát. Elvittem, összehasonlítottam, megállapítottam, hogy teljesen a Zrínyi szövege és azt mondta, csináljátok nyugodtan. 1955 decemberében megcsináltuk, és az eredmény az volt, hogy rövidesen hivatott Andics Erzsébet és a szememre hánytva, hogy ellenforradalmi agitációt csináltam a Kodály-ünnepségen. Azzal védekeztem, hogy Kállai elvtársnak bemutattam az egészet. A válasz körülből az volt, hogy sikerült átvernem a mafla Kállait. Azt mondta Andics: „Nekem a Kállai-ügyről tudnom kellett volna”

-- és le vagyok váltva az Intézet éléről. Jellemző az akkori helyzetre, hogy azzal búcsúztam el Andics Erzsébettől, hogy legyen nyugodt, leszek én még a Népművészeti Intézet igazgatója, amikor ő már nem lesz sehol. Ez körülbelül igaz is lett.

A határozat szerint a kisebb jelentőségű Múcsarnok igazgatói székébe kerültem. Agresszív és kemény verekedések, nehéz lovassági kardokkal való vívás után nem a szemétdombra dobtak, hanem egy kővedet jelentő pozícióba tettek. Szinten maradtam tehát, és a két igazgatói fizetés között adódó különbséget is pótolták, mégpedig maga Mihályfi Ernő, mint miniszterhelyettes, akinél óvatosabb pecsovicot el sem lehet képzelni, de itt buzgólkodott és igyekezett nekem pótlékot szerezni, mégpedig úgy, hogy instruktor lettem a HISZÖV-nél, ahol ezeket a népművészeti, iparművészeti dolgokat csinálják.

Amire nagyon büszke voltam az az volt, hogy Balog Andris, a Kertészeti Egyetem tanára ötlete alapján a Múcsarnok megrendezte a „Kertészet a magyar festészetben” című kiállítást. És hosszú-hosszú évek után először lehetett látni a Múcsarnok falán Márffy Ödönt és Csontváryt. Én voltam az első, aki 1949 óta Csontváryt akasztottam a falra. Úgy, hogy ott sem nyugodtam.

Aztán folytak a csaták tovább, és 1956 júliusában vagy augusztusában behivattak a minisztérium kollégiuma elé, ahol ott volt az összes miniszterhelyettes, főosztályvezető, és a napirend egyik pontjaként Széll elvtárs igazságának az elismerését tűzték ki. Darvas Jóska rezgő hangon mondta, hogy sok harcunk volt Széll elvtárral, de az események minden tekintetben és minden kérdésben Széll elvtársat igazolták, és a magam részéről csak azt teszem hozzá, hogy soha többé ilyesmi. Könyves szemmel megcsókolta és azt mondta, hogy szeptember 1-jétől megint a Népművészeti Intézet igazgatója leszek.

K.: Ez tehát Rákosi leváltása után volt. Mennyi időt töltöttél a Múcsarnok igazgatói székében?

Sz. J.: Fél évet. Rákosi bukásával megtörtént valami, ami a kommunista világban még soha nem történt meg: egy vezető belebukott a dologba. Nyilvánvaló, hogy nem fogják máról holnapra rehabilitálni Nagy Imrét, vagy nem fogják feltámasztani a halottaiból Rajkot, de azt visszacsinálni már nem lehet, hogy megbukott egy első titkár a gázságaival.

A forradalom alatti tevékenységemet majd külön mondom el, most befejezem „becses személyem” és a Népművelési Intézet kapcsolatának a történetét.

Nekem november negyedikén a parti befejeződött! Ezekben a napokban került nyilvánosságra az MSZMP felhívása, hogy február 15-ig lehet felvételeznie az MSZMP-be. Aki február 15-ig jelentkezik, annak rendben lesz a párttagsága, aki nem, az nem tagja a pártnak. Akik nyilvánosan széttépték meg elégették a tagsági könyvüket, azok most siettek jelentkezni s nem firtatják, nem piszkálták a dolgaikat.

A napra már nem tudok emlékezni, csak a helyre és a hangulatra: az Intézet folyosóján mentem egyik szobából az irodámba, és a folyosón menve lehullott a húszfilléres. Hát miért gyötröm én magam? Hát nem fogok jelentkezni! Mit kell itt gyötrődni? Megszabadulok életem legnagyobb terhétől! S olyan boldogság vett rajtam erőt, olyan megnyugvás, mint Szent Pálnak az isteni kinyilatkoztatáskor. Hogy ezt kell tenned, és akkor az igaz úton jársz! Hogy több évtizedes kínlórástól, önmagamon való erőszaktetelektől, mindentől megszabadulhatok: nem fogok jelentkezni!

Ezt intézeti összerétekezleten rövidesen közhírré is tettem, megmondtam, hogy én nem jelentkezem, de ezt ne tekintse senki követendő példának, nekem olyan személyes okaim vannak, amelyek miatt nem lehetek a párt tagja, amelyekkel a jelenlévők közül egyedül állok. Céloztam arra, hogy a legkövetlenebb barátaim sorsa akadályoz abban, hogy belépjek a pártba, de mindenki a saját lelkiismerete szerint döntött! Azt is tudtam, hogy ezzel az Intézettől meg kell válnom. Nagyon nagy volt a kétségbeesés, Muharay rettenetesen odavolt, bejött hozzám, s ő olyan ember volt, aki az érzelmeit ritkán mutatta ki, de akkor kétségbeesetten azt kérdezte: „Tisztában vagy-e azzal, hogy mi lesz az Intézet sorsa?” – „Az Intézetre majd megpróbálunk vigyázni!” – mondtam –, „de most olyan helyzetben vagyok, hogy ezt ne követeljétek tőlem, én most nem léphetek be a pártba!”

Lajtha László is bejött hozzám, magán kívül volt. „Meg vagy te örülve? Mi lesz ebből az országból, ha a tisztességes kommunisták azt a barom magatartást veszik át, amit te?” „A tisztességes embereknek a pártban a helyük, menteni kell a menthetőt!” Lajthának próbáltam megmagyarázni, hogy miért nem léphetek be a pártba.

Hamarosan behivattak a párt káderosztályára, amelynek a vezetője Földes László volt, helyettese Lakatos Éva. Hosszú beszélgetés volt, több óráig tartott. Az első szakasz az volt, hogy itt az ideje az önkritikának. Mondtam „oké, segítsetek, amit hibáztam, azt hajlandó vagyok megönkritikázni!” – Földes megkérdezte, hogy „Melyik Petőfi-köri ülésen szóltál hozzá?” – Mondtam, egyikén sem. – „Melyiken vettél részt?” – Mondtam, egyikén sem. Rettenetesen meg voltak lepődve.

Elmagyaráztam nekik, hogy én nem ott szeretek fölszólalni, ahol a többség nálam egy vagy több fokkal radikálisabb, hanem ott, ahol én vagyok a legradikálisabb, és a többség nálam lényegesen konzervatívabb. Én a kerületi pártbizottság ülésein, aktívakon szólaltam fel, és támadtam Kovács István és Horváth Márton személyén keresztül a párt vezetését. Ezt tehát le kellett venni a napirendről. Aztán még próbálkoztak ilyesmivel, de nem ment! Október előtt csak olyan szerepeim voltak, mint a Memorandum-aláírás, amit akkor nem lehetett kriminalizálni.

Ezek után jött a bomba. Földes kihúzta a fiókját, kivett belőle egy iratot, letette elé, s megkérdezte, hogy ismerem-e? Keztem olvasni, s mondom, hogy nem. Egy büntetéstőlrelést kérő, rehabilitációs kérvény volt a Kúriához, valamikor 1939–40 tájáról. Az enyém! Olvasom, olvasom, s azt mondom, hogy nem ismerem. „Hát a te neved szerepel alatta!” – mondja Földes. Megnézem, tényleg az én nevem szerepel alatta. S akkor eszembe jutott, hogy mi is történt. Volt egy nagyon kedves ügyvéd, aki 1939-ben vagy 1940-ben felvetette, hogy mi lenne, ha kérném a rehabilitálásomat? Erre én azt kérdeztem, hogy „ugye ez azzal jár, hogy nekem meg kell bélyegeznem a kommunizmust?” – „Igen” – mondta ő –, „ez azzal jár, hogy szentül megfogadod, hogy minden kapcsolatod megszaktod, mert rájöttél, hogy...” satöbbi satöbbi. Mondtam neki, hogy én ezt nem csinálom. „Ilyen árat én nem fizetek.” Erre az ügyvéd tudtom nélkül beadta. Mondom Földesnek, nézd meg, itt van-e az aláírásom vagy nincs? Tényleg nem volt ott, csak a nevem volt odagépelve. Mondom nekik, hogy ezt az ügyvédem a tudtom nélkül csinálta meg. Ezzel is próbáltak revolverezni!

K.: Ez már egy koncepció per előkészítése volt a Kádár-korszakban!

Sz. J.: Így van! Mindez 1956 december végén, 1957 január elején volt, tehát az államvédelmi apparátus két hónap alatt talpra tudott ugrani s elő tudta venni az aduit, produkálta az adatokat! Merthogy megvolt a dossziém!

K.: Vagyis nem igaz, hogy az ÁVH iratait megsemmisítették!

Sz. J.: Ha ezt az iratot 1949-ben vagy 1950-ben veszik elő, amikor esedékes volt a lebuktatásom, akkor természetesen úgy merült volna fel, mint az általam beadott kérvény.

A beszélgetés harmadik része – akkor már Földes visszahozta az iratot a fiókba – azzal kezdődött, hogy egy ilyen megbízható, minden tekintetben intakt elvtársnak a pártban a helye. S erről kezdődött egy nagyon éles vita.

Nekem tényleg erősen idealista elképzeléseim voltak a kommunista pártról. De azt is meg kell mondanom, hogy amit a kommunista párt az elmúlt években produkált és produkál ma is, az nemhogy a naiv idealizmussal, de a minimális erkölcsiséggel sem egyeztethető össze. Erről vitatkoztunk egy ideig, s a végén bepörögtem és azt mondtam: „Nézzétek, ti engem becsukhattok, a börtönbe bevihettek, de a pártba engem többé nem fogtok bevinni, ezt vegyétek tudomásul!”

Ezután a beszélgetés után a helyzet úgy alakult, hogy Földes megfogadta az én bölcs tanácsomat és becsukott, Lakatos Évával viszont életre szóló jó viszonyba kerültem. Azóta is becsül engem, s érzem, hogy nem csak egy szürke pont vagyok az ő szemében. Hát ez volt az én be nem lépésemnek a rövid története.

Ezek után kijelentették, hogy mint párton kívüli, nem maradhatok az Intézet élén. S most következett az érdekes fordulat. Megint Nonn György volt a minisztériumban, és egy újabb nagyon hosszú csatát kellett megvívnom vele, mert véleményem szerint túl illusztris munkaköröket ajánlott fel nekem. Azt akarta, hogy menjek el igazgatóhelyettesnek a Néprajzi Múzeumba, és én kétségbeesetten tiltakoztam, és azt magyaráztam neki, hogy párttag koromban sikerült az életemet úgy rendeznem, hogy sosem voltam káder, sosem ültem műveletlen hülyeként kiváló szakemberek élén, hanem mindig olyan munkakörben voltam, ami a képzettségemnek megfelelt. Igaz, hogy én a Népművészeti Intézetben humorral azt szoktam mondani, hogy itt két ember van, akinek nincs szüksége tudományos képesítésre: a portás meg az igazgató, de a többi mind legyen képesített szakember. Az Intézetben a művelődéspolitikai koncepciómat a szakemberek teljes mértékben elismerték. Én hoztam szóba a Széchenyi könyvtárat, ahol Waldapfel Eszter volt a megbízott igazgató, s először ott is valami magasabb besorolást kínáltak fel nekem, végül tudományos főmunkatársi besorolást kaptam. Mondtam, „nagyszerű”. Ezzel a kóvednek is eleget tettünk és az én kívánságaimnak is, minden rendben van. Így lettem két évig, letartóztatásomig, tudományos főmunkatárs az Országos Széchenyi Könyvtárban.

A Széll Jenő-interjú 1981-82-ben Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona készítette. Az interjú terjedelme 804 oldal, amelyet egy dokumentumkötet egészít ki. Az interjú az 56-os Intézet Oral History Archívuma őrzi, s az tudományos kutatók számára hozzáférhető.

